

**ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ  
ДЛЯ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ****ENVIRONMENTAL AWARENESS AND ENVIRONMENTAL EDUCATION AS ACTUAL  
AREAS OF REFORMING THE ENVIRONMENTAL POLICY OF UKRAINE**

**Новак В.М.**, студент IV курсу факультету адвокатури  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**Лозо О.В., к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри екологічного права**  
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто сутність поняття «екологічна свідомість» та значення її формування для вирішення екологічних проблем. Досліджено окремі аспекти політики держави щодо формування екологічної свідомості та впровадження екологічної освіти й виховання. Проаналізовано стан законодавчого закріплення положень у цій сфері.

Досліджено типи екологічної свідомості та їх загальну характеристику. Розглянуто основні елементи, які впливають на рівень екологічної свідомості. Проаналізовано статистичні дані щодо рівня екологічної свідомості українських громадян у порівнянні з європейськими показниками. У статті наведено інструменти та заходи для підвищення рівня екологічної свідомості, які можуть бути реалізовані за підтримки органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів. Розглянуто міжнародний досвід у цій сфері.

Акцентовано увагу на важливості детальної розробки, прийняття та систематичного впровадження загальнодержавної екологічної програми в систему освіти у навчальних закладах усіх рівнів; роз'яснення вагомості окремих способів впровадження тих чи інших екологічних рішень, реформ, обмежень, розвиток зацікавлення екологічною інформацією та заходами на рівні локальних громад для пересічних українців, а також представників органів державної влади, зацікавлених сторін тощо. Важливою умовою розвитку екологічної освіти в Україні є поступова гармонізація українського екологічного законодавства із стандартами права ЄС у відповідності до Угоди про асоціацію а також міжнародне співробітництво у цій сфері.

Оновлення, розширення та реалізація наявних законодавчих приписів буде сприяти підвищенню рівня екологічної освіти, що створить умови для запровадження у повсякденне життя громадян моделей сталого споживання, активізує їхню роль у запобіганні забрудненню та здійсненні контролю за станом довкілля, сталому використанні природних ресурсів і відновленні природно-ресурсного потенціалу України.

Особливо актуальним є формування у населення екологічного світогляду на основі Концепції сталого розвитку для дієвого та ефективного використання природних ресурсів та відновлення екосистем в умовах воєнного стану та післявоєнного періоду в Україні.

**Ключові слова:** екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічна політика, реформування екологічного законодавства.

The article examines the essence of the concept of "ecological consciousness" and the significance of its formation for solving environmental problems. Some aspects of the state's policy regarding the formation of environmental awareness and the implementation of environmental education and training have been studied. The state of legislative consolidation of provisions in this area is analyzed. The types of environmental awareness and their general characteristics have been studied. The main elements that affect the level of environmental awareness are considered. Statistical data on the level of environmental awareness of Ukrainian citizens in comparison with European indicators have been analyzed. The article provides tools and measures for raising the level of environmental awareness, which can be implemented with the support of state authorities, local self-government bodies, and other entities. International experience in this area is considered. Attention is focused on the importance of detailed development, adoption and systematic implementation of the national environmental program in the education system in educational institutions of all levels; clarifying the importance of certain methods of implementing certain environmental solutions, reforms, restrictions, developing interest in environmental information and measures at the level of local communities for ordinary Ukrainians, as well as representatives of state authorities, interested parties, etc. An important condition for the development of environmental education in Ukraine is the gradual harmonization of Ukrainian environmental legislation with the standards of EU law in accordance with the Association Agreement, as well as international cooperation in this area. The updating, expansion and implementation of existing legislation will contribute to raising the level of environmental education, which will create conditions for the introduction of sustainable consumption models into the everyday life of citizens, activate their role in preventing pollution and monitoring the state of the environment, sustainable use of natural resources and restoration of natural resources potential of Ukraine. The formation of an ecological outlook among the population based on the concept of sustainable development for the effective and efficient use of natural resources and the restoration of ecosystems in the conditions of martial law and the post-war period in Ukraine is particularly relevant.

**Key words:** environmental awareness, environmental education, environmental policy, reforming environmental legislation.

**Постановка проблеми.** Нині екологічна криза спостерігається у всьому світі, в тому числі і в Україні. Незважаючи на різні спроби реформувати природоохоронне законодавство, екологічна ситуація в країні погіршується. Тому вважаємо, що необхідно звернути особливу увагу на підвищення рівня екологічної свідомості та розвиток екологічної освіти та виховання населення, адже відсутність достатніх екологічних знань та усвідомлення негативних наслідків для довкілля від незаконних дій є фундаментальною проблемою, яку необхідно вирішувати. Формування належної екологічної свідомості громадян може стати ключем для розв'язання багатьох проблем довкілля в Україні.

**Метою статті** є дослідження сутності екологічної свідомості, а також аналіз окремих аспектів державної

політики й стану правового врегулювання питань щодо формування екологічної свідомості та впровадження екологічної освіти й виховання.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблемні питання щодо екологічної свідомості було розглянуто в наукових працях А.П. Гетьмана, А.С. Радея, А.С. Ярошенко, В.І. Андрейцева, В.О. Скребець, Д.А. Блавацької, Л.М. Фенчак, Н.М. Белоусова, О.О. Нагорної, Т.М. Лисянська, У.В. Антонюка та ін. Проте співставлення екологічної свідомості як напрям реформування екологічного законодавства не було висвітлено в широкому світі. Тому вважаю за необхідність здійснити подальше дослідження даної теми для розвитку еколого-правової доктрини.

**Виклад основного матеріалу.** Протягом усього часу незалежності України екологічне законодавство розвива-

лося, приймалися численні закони та нормативно-правові акти, направлені на вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища. Навіть у 2022 році, незважаючи на повномасштабне вторгнення, було проведено низку важливих реформи у галузі охорони довкілля, наприклад, ухвалення Законів України «Про управління відходами», «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів», удосконалення законодавства про надра і т.д. Проте залишається питання щодо дієвості даних законодавчих ініціатив і ефективності механізмів забезпечення їх впровадження. На прикладі багатьох держав світу можна побачити взаємозалежність рівня екологічної свідомості й освіти громадян та стану дотримання законодавства, у тому числі й екологічного, що значно зменшує рівень антропогенного навантаження на довкілля.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» серед першопричин екологічних проблем в Україні виокремлює низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти. У зв'язку з цим виникають наступні питання: Що таке екологічна свідомість? Чи дійсно вона може сприяти ефективній реалізації екологічних законодавчих ініціатив? Яке значення екологічної освіти у формуванні екологічної свідомості?

Якщо звернутися до словників із психології за редакцією В.І. Войтка (1982 р.), побачимо тлумачення поняття свідомості на основі регуляційного і когнітивного підходів, тобто свідомість відзначається як функція головного мозку людини, яка відображає об'єктивні властивості явищ, предметів та процесів навколишнього середовища, своїх дій, і прогнозування наслідків у взаємодії з природою і соціальною реальністю.

Таким чином, екологічна свідомість – це форма свідомості, яка відбиває екологічну сторону поведінкового елемента, включаючи готовність до індивідуальних дій на реальну підтримку відносин між людиною і довкіллям, її середовищем проживання, між суспільством і природою, на основі комплексу принципів і норм, що регулюють поведінку, спрямовану на досягнення балансу системи «громадськість-навколишнє середовище».

Багато років проводяться дослідження, які спрямовані на визначення феномену екологічної свідомості населення. Наприклад, такі автори як В.О. Скребець досліджував масову екологічну свідомість; професорка А.М. Льовочкіна вивчала взаємовідносини «людина – довкілля». Відповідно до робіт професора В.О. Скребець, екологічна свідомість висвітлюється як відображення природного і штучного середовища на вищому рівні психічного та свого особистісного світу, місця і ролі людини в навколишньому середовищі, а також як регуляція цього відображення.

Відповідно до наукового дослідження М. Шедловської «Означення та типи екологічної свідомості» ми можемо визначити типи екосвідомості за знаннями, вміннями і навичками людини, а саме: альтруїстичний, нейтральний та прагматичний. Альтруїстичний тип екологічної свідомості притаманний тим особам, які мають достатній рівень усвідомленості та навичок, схильні діяти в інтересах навколишнього середовища та застосовувати наявні знання на практиці. Нейтральний тип екосвідомості мають люди, які хоча і володіють певними знаннями та навичками щодо охорони довкілля, і в яких існує можливість застосовувати їх для поліпшення екологічного становища, проте не мають ні бажання, ні мотивації діяти на користь довкілля. З прагматичним типом екосвідомості особи, незалежно від наявних знань про охорону навколишнього середовища, діють виключно у корисливих інтересах та з метою задоволення власних потреб.

За даними «Світового дослідження цінностей» (World Values Survey, WVS), яке проводилося за допомогою українського центру європейської політики у 2020 році 44,1% опитаних громадян України вказали, що захист навколишнього середовища є пріоритетним, майже для такої ж кількості респондентів важливішим є економічне зростання, навіть якщо воно і несе шкоду довкіллю. Аналізуючи аналогічні опитування та проведені дослідження із 1996 року станом на 2020 рік кількість українців, які вважають за важливий пріоритет економічне зростання зростає майже вдвічі з 29% до 43,9%. Це свідчить про негативну динаміку щодо зменшення важливості питань щодо стану довкілля у свідомості громадян у порівнянні із економічним становищем. Розглянуто статистичні дані щодо рівня екологічної свідомості українських громадян.

Відповідно до соціологічних досліджень 2018 р., які було проведено Київським міжнародним інститутом соціології й соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення ЕПІ, а також на основі даних Спеціального Євробарометру 501 «Ставлення громадян ЄС до довкілля» за 2019 рік понад 70% опитаних українців вживають ті чи інші превентивні заходи, які спрямовані на зменшення заподіяння шкоди навколишньому середовищу [7, с. 14]. Респонденти скорочували споживання електроенергії та води, сортували сміття, надавали перевагу товарам у екологічній упаковці та з екологічним маркуванням, навіть намагалися обирати більш екологічні способи пересування. Проте, порівнюючи із результатами опитування європейських країн, ініціативність українців до природоохоронних заходів є значно нижчою. Окрім того, на вибір заходів, спрямованих на збереження довкілля, прямо впливало економічне становище опитаних. Відповідно до даних дослідження проведеного у 2020 році Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 43,2% респондентів не скоротили використання одноразових пластикових пакетів, а 36,5% опитаних взагалі не звертають увагу на етикетки.

Отже, можемо відзначити, що екологічна свідомість українців знаходиться тільки у процесі формування. Більшість населення усвідомлює наявні екологічні проблеми і майже половина громадян здійснює певні заходи для зменшення шкоди довкіллю. Проте українці вчиняють мало превентивних дій для запобігання нанесення такої шкоди, а третина – вчиняють ті дії, які прямо завдають шкоду довкіллю. При цьому громадяни України впевнені, що стан довкілля має вплив на їхнє життя і здоров'я, знають про наявність першочергових екологічних проблем та глибоко стурбовані щодо стану довкілля в державі. Тому можна констатувати, що стурбованість населення щодо стану навколишнього природного середовища прямо суперечить і не співвідноситься з реальними діями, щодо поліпшення ситуації, а зводиться з рештою до пріоритету економічного зростання або звичайної байдужості.

Як вважає Л.М. Фенчак усвідомлення екологічної ситуації формується під тиском її структурних елементів: поведінкового та емоційного. Основними елементами, які впливають на екологічну свідомість є особисті потреби і досвід, цінності, культура та традиції середовища, у якому зростає та перебуває людина. Відповідно до наукової роботи С.В. Совгіри при віковому переході дітей від 10 до 15 років відбувається послідовне підвищення ролі самооцінки та самоконтролю, самосвідомості в загальному процесі психічного розвитку. В результаті навчальної діяльності підлітків саме в цей період їхнього розвитку формуються екологічні знання і здатність особистості до абстрактно-теоретичного мислення, що допомагає об'єднати знання в єдину систему екологічних переконань. Тому вкрай необхідно разом із батьківським вихованням залучати дітей та підлітків до проведення природоохоронних заходів, наприклад, екологічні конкурси, виконання творчих завдань екологічного спрямування

і також до аналізу наявних екологічних проблем. Розглянуто основні елементи, які впливають на рівень екологічної свідомості.

Україна повільними кроками протягом всього періоду незалежності розширює законодавчі положення про екологічну освіту. Рішенням колегії Міністерства освіти і науки у 2001 році було затверджено «Концепцію екологічної освіти в Україні», де розглянуто всі можливі методи та заходи реалізації освітнього процесу та екологічного виховання населення як дошкільного віку та підлітків, так і післядипломного підвищення рівня екологічної свідомості. Також наказом Міністерства освіти і науки України №363 у 2007 році було створено комісію з охорони навколишнього середовища на базі Одеського державного екологічного університету, що розширила доступ до просвітницької екологічної діяльності людей з вищою освітою. Ректором університету у 2022 році було підписано Резолюцію конференції «Євроінтеграція екологічної політики України», в одному із пунктів якої зазначено: «Рекомендувати всім освітнім установам різного рівня формувати екологічний світогляд на основі Концепції сталого розвитку для дієвого та ефективного використання природних ресурсів та екосистем в умовах після воєнного стану в Україні. Активізувати роботи в освітніх установах з моніторингу стану формування екологічного світогляду серед молоді з подальшим удосконаленням методів за умов післявоєнного стану та з урахуванням сучасного світового та європейського досвіду» [2, с. 1].

У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» серед інструментів реалізації державної екологічної політики виокремлено освіту в інтересах збалансованого (сталого) розвитку, що дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту. Одним із завдань Стратегії передбачено впровадження екологічної освіти та виховання з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості. Серед очікуваних результатів – значне підвищення рівня екологічної освіти, що створить умови для запровадження у повсякденне життя громадян моделей сталого споживання, активізує їхню роль у запобіганні забрудненню та здійсненні контролю за станом навколишнього природного середовища, сталому використанні природних ресурсів і відновленні природно-ресурсного потенціалу України.

Слід згадати діяльність міжнародної організації ЮНЕСКО, яка поставила за мету зробити екологічну освіту основним компонентом навчальних програм в усіх країнах до 2025 року. Для цього було розгорнуто глобальну кампанію #LearnForOurPlanet із заклик до перетворень в освіті, щоб всі люди могли навчатися заради планети, заради власного виживання і заради майбутнього життя на Землі. Організація працює з усіма своїми 193 державами-членами з метою підтримки реформи навчальних програм і відстеження прогресу в питанні поширення знань, навичок, цінностей і підходів, необхідних для здійснення позитивних змін і захисту майбутнього планети.

Важливою умовою розвитку екологічної освіти в Україні є поступова гармонізація українського екологічного законодавства із стандартами права ЄС у відповідності до Угоди про асоціацію а також міжнародне співробітництво у цій сфері. Сучасна екоосвіта є системною складовою національної системи освіти, а головна її мета – формування нового типу світогляду, у центрі якого гуманістично-раціональний взаємозв'язок людини з довкіллям у системі «природа-людина-суспільство». Але при цьому, можна констатувати, що і законодавство про екологічну освіту, і реалізація його положень знаходяться на початковому етапі становлення та розвитку і необхідні докласти багато зусиль для досягнення значущих результатів.

Погоджуємося з авторкою аналітичного документа «Екологічна свідомість українців і довкілля» Н. Куць щодо важливості детальної розробки, прийняття та систематичного впровадження загальнодержавної екологічної програми в систему освіти у навчальні заклади усіх рівнів, роз'яснення важливості окремих способів впровадження тих чи інших екологічних рішень, реформ, обмежень, розвиток зацікавлення екологічною інформацією та заходами на рівні локальних громад для пересічних українців, а також представників органів державної влади, зацікавлених сторін, вчителів тощо.

Напрямами впливу на підвищення рівня екологічної свідомості, які можуть бути реалізовані за підтримки органів державної влади, органів місцевого самоврядування, різних організацій та зацікавлених осіб, є: просвітницька робота за допомогою поширення екологічної інформації, розробка онлайн-курсів, посібників, відеороликів, конференції на екологічну тематику та підняття зацікавленості громадськості до екологічних проблем через ЗМІ.

Прикладом для України може бути Сінгапур, в якому формування екологічної свідомості відбувається з раннього віку. Вважається, що діти дошкільного віку мають набувати досвід у шести основних сферах, однією з яких є екологічна обізнаність. Девізом освітньої політики в Сінгапурі є «Навчати думати та думати, щоби навчатись».

Чітко регламентовані правила поведінки, обов'язки та обмеження, забезпечення невідворотності настання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення також безпосередньо впливають на рівень екологічної свідомості населення, адже формують ціннісне ставлення до навколишнього середовища, підвищують обізнаність громадян щодо впливу на довкілля, вагомості і необхідності його збереження. До прикладу, в Європейському Союзі діє майже 500 директив щодо захисту навколишнього середовища і запроваджено ефективний контроль за дотриманням екологічного законодавства. Адже якщо відповідальність за порушення реально не настає, у населення формується уявлення про те, що питання охорони довкілля не є чимось важливим. Як дороговказ для формування екологічної політики є корисним досвід уряду Сінгапуру, який «замість прямої заборони, зазвичай вдається до фінансових стимулів корисної поведінки». Проте, якщо пряма заборона діє, порушників можуть кинути до в'язниці.

Важливим фактором формування екологічної свідомості є врахування думки громадськості у процесі прийняття рішень. Створення не тільки відчуття, але й реальних механізмів впливу на прийняття рішень, що стосуються навколишнього середовища. Професор В.О. Скребець вважає, що «свідомість, як і мислення, може визначатися змістом і спрямованістю домінуючого ставлення людини (або людей) до дійсності». Отже, велике значення зміст психологічного відображення дійсності має для формування екологічної спрямованості становлення свідомості. В цьому аспекті наведемо цитату прем'єр-міністра Сінгапуру Лі Куан Ю під час відкриття в 1968 р. програми «Зберігай Сінгапур у чистоті»: «Для підтримання чистоти потрібні люди, які усвідомлюють свої обов'язки».

Формуванню екологічної свідомості сприяє також забезпечення державою можливостей для реалізації населенням екологічних ініціатив, наприклад, створення належної інфраструктури та налагодженої системи для сортування сміття. Необхідним є подальше реформування законодавства у сфері моніторингу й інформування населення про стан довкілля та забезпечення ефективної реалізації відповідних норм.

На думку А.П. Гетьмана: «Наявність дієвої екологічної політики буде запорукою того, що за екологічні помилки, зроблені сьогодні, не доведеться розплатуватися дорогою ціною завтра. А цілі економічного та соціального розви-

тку досягатимуться з урахуванням потреби забезпечення безпечного для життя, здоров'я та діяльності людини навколишнього природного середовища, збереження природних багатств для майбутніх поколінь».

**Висновки.** Одним із завдань державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачено впровадження екологічної освіти та виховання з метою формування в суспільстві екологічних цінностей і підвищення його екологічної свідомості. Але виникають питання щодо дієвості таких положень та можливості їх ефективної реалізації на практиці у встановлені строки. У той же час відсутні сумніви, що досягнення належного рівня екологічної свідомості громадянами України є фундаментальним фактором забезпечення дотримання еколо-

гічного законодавства та, як наслідок, покращення стану навколишнього природного середовища.

Реалізація державної політики у цій сфері можлива за допомогою наступних інструментів: 1) підвищення рівня поінформованості населення щодо екологічних проблем та можливих шляхів їх вирішення; 2) забезпечення безперервної і всебічної екологічної освіти; 3) формування ціннісного ставлення до навколишнього природного середовища; 4) підвищення рівня екологічної свідомості громадян, формування альтруїстичного й екоцентричного типів екосвідомості; 5) активізація готовності населення до дій з охорони і захисту довкілля; 6) гармонійне поєднання екологічної та економічної складових у стратегії розвитку держави.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Deutsche Welle. Екологічна політика в країнах ЄС: такі різні європейські «зелені» – DW – 08.12.2004. dw.com. URL: <https://www.dw.com/uk/екологічна-політика-в-країнах-єс-такі-різні-європейські-зелені/a-2480272> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Актуальні напрями розвитку екологічної освіти в Україні. Одеська національна наукова бібліотека. Офіційний веб-сайт. URL: [https://odnb.odessa.ua/view\\_post.php?id=4111](https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4111) (дата звернення: 10.10.2023).
3. Блавацька Д. А. Реформування екологічного законодавства України – провідний напрямок державної екологічної політики. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8.) С. 1–13. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/63712/59218> (дата звернення: 07.10.2023).
4. Гетьман А. Проблеми реформування екологічного законодавства: до питання про створення Екологічного кодексу України. Вісник Академії правових наук України. 2006. № 3. С. 172–181.
5. Гетьман А. П. Концепція розвитку екологічного права та законодавства як передумова забезпечення національної екологічної політики. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 107–114.
6. Корміна Л. Методичні основи формування світоглядних знань студентів у навчанні: емоційно-особистісний аспект. Педагогічний часопис Волині. 2017. № 1 (4). С. 82–88.
7. Куць Н. Екологічна свідомість українців & довкілля. Екологія. Право. Людина. 2015. С. 1–30. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/ekosvidomist.pdf> (дата звернення: 09.10.2023).
8. Лисянська Т., Белоусова Н. Поняття «екологічної свідомості» у сучасному психологічному просторі. Psychological journal. 2020. Vol. 6. С. 114–123.
9. Некос А.Н. Тимошенко А.Н. Концептуальні основи сучасної вищої освіти в Україні. Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – Серія: Географія. – 2011. – Вип 24 (63). – ч 2, р. 1 – Р. 105–110.
10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 17.10.2023).
11. Степанова-Камиш А. Дошкілля Сінгапуру: як навчають малечу в одній із найкращих освітніх систем. Нова українська школа | Веб-ресурс НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/doshkillya-singapuru-yak-navchayut-malechu-v-odnij-iz-najkrashhyh-osvitnih-system/> (дата звернення: 10.10.2023).